

SYBILLA DAKOVIĆ

Uniwersytet Wrocławski
dakovic@wp.pl

Dativus possessivus w języku chorwackim i jego polskie odpowiedniki tłumaczeniowe

Pragnę odnieść się do jednego z eksponentów relacji posiadania — do celownika dzierżawczego (*dativus possessivus*, *posvojni dativ*). Wychodząc od chorwackiego materiału językowego, zbadam jego polskie odpowiedniki tłumaczeniowe ze względu na możliwości użycia posesywnej konstrukcji z celownikiem. Zanim przejdę do analizy, krótko scharakteryzuję pojęcie posesji i opiszę zagadnienia związane z celownikiem dzierżawczym.

Relacja posiadania stanowi kategorię pragmatyczno-semantyczną. Jak pisze Z. Topolińska¹, jest ona bardzo ekspansywna i oprócz podstawowych kręgów semantycznych, tj. posiadania przedmiotu materialnego, wyraża też stosunek część—całość, pozostawanie w stosunku pokrewieństwa, występuje z argumentem nieprzedmiotowym, pojawia się w seriach peryfrastycznych, np. rezultatywnych, czy seriach obrazujących przymus wewnętrzny czy zewnętrzny. Stanowisko Topolińskiej odwołuje się do antropocentrycznej teorii przypadków i bliskie jest temu, które prezentują językoznawcy nurtu kognitywnego. Jeden z jego czołowych przedstawicieli, R. Langacker², podkreśla wielość i różnorodność relacji posiadania. Zauważa, że *possessum* może w odniesieniu do *possessor*a być np. jego częścią; grupą, do której należy; krewnym; osobą, z którą jest w innej niż pokrewieństwo relacji; przedmiotem trwałego posiadania lub czasowego użytkowania, w tym przestrzeni; rzeczą, którą *possessor* steruje, kieruje; jego cechą fizyczną i psychiczną; tymczasową lub stałą lokacją; sytuacją; akcją, którą *possessor* realizuje lub której podlega; czymś, co *possessor* wybrał lub wskazał; czymś, co pełni szczególną dla *possessor*a funkcję itd. Przy tym za prototypowe konstrukcje dzierżawcze autor

¹ Z. Topolińska, *Relacja possessor–possessum w językach bałkańskich. Status tzw. zaimków dzierżawczych*, „Linguistica Copernicana” 2010, nr 2 (4), s. 45.

² R. Langacker, *Foundations of Cognitive Grammar*, t. II, Stanford 1991, s. 169.

uznaje relację część~całość, relację pokrewieństwa i własność materialną. Relację posiadania Langacker określa jako asymetryczną i objaśnia ją przez wprowadzenie pojęcia znanego, punktu odniesienia (*reference point*) — possessora, za pomocą którego identyfikowany jest obiekt mniej znany — possessum.

Posesja jako uniwersalna kategoria pojęciowa w poszczególnych językach może być konceptualizowana w odmienny sposób i realizowana za pomocą różnych środków językowych. Rzeczywistość językowa danych narodów czy społeczeństw może też ograniczyć zakres pojęć, które objęte są omawianą relacją, czego jedną z przyczyn są odmienne systemy wartości i specyfika kulturowa.

Celownik dzierżawczy, jak wspomniałam, jest jednym ze środków językowego wyrażania relacji possessor~possessum. Występuje w wielu językach, między innymi w języku chorwackim oraz polskim, i jest jednym z użyc celownika, przy tym w obu badanych językach nie należy do prototypowych sposobów wyrażania posiadania. Posiadanie najczęściej wyrażane jest w nich za pomocą konstrukcji atrybutywnych (posesja atrybutywna) oraz przez predykat zawierający w swojej treści informację o tej relacji (posesja predykatywna).

Konstrukcja z possessorem w celowniku zaliczana jest do zewnętrznych konstrukcji posesywnych³ (*external possession construction*, *possessor raising*, *possessor ascension*), w których celownik jest od czasownika niezależny, jednak relacja posiadania dokonuje się poprzez czasownik nieposiadający znaczenia posesywnego. Są to czasowniki zróżnicowane semantycznie⁴. Possessum i possessor są również wobec siebie składniowo niezależne⁵, lecz związane semantycznie

³ W odróżnieniu od wewnętrznych konstrukcji posesywnych (*internal possession constructions*), jak posesywne konstrukcje atrybutywne, gdzie possessor należy do grupy imiennej, w której członem nadrzędnym jest possessum.

⁴ Jak pisze M. Brodowska, „celownik nie jest zależny od czasownika, a nawet wydaje się, że może się pojawić przy każdym czasowniku” (s. 120). Dalej stwierdza, że „czasownik jednak pewien wpływ nań wywiera” (s. 121). M. Brodowska, *O dzierżawczej funkcji celownika*, „Biuletyn PTJ” 1953, XII.

⁵ Szczegółowo o zewnętrznych konstrukcjach posesywnych w tomie zbiorowym *External Possession*, red. D.L. Payne, I. Barshi, Amsterdam-Philadelphia 1999. Na materiale słowiańskim temat ten opisywali np. E. Paducheva, *Splitting of possessive / NPs and external possessor in Russian*, [w:] *Possessives and Beyond: Semantics and Syntax*, red. J. Kim, Y.A. Lander, B.H. Partee, Amherst 2005; K. Paykin, M. van Peteghem, *External vs. internal possessor structures and inalienability in Russian*, „Russian Linguistics” 27, 2003, nr 3 (język rosyjski); B. Kuna, *Predikatna i vanjska posvojost u hrvatskome jeziku*, Osijek 2012 (język chorwacki); G. Cinkue, I. Krapova, *The two „possessor raising” constructions of Bulgarian*, „University of Venice. Working Papers in Linguistics” 18, 2008 (język bułgarski); Lj. Mitkovska, *Competition between nominal possessive constructions and the possessive dative in Macedonian*, [w:] *The Grammar of Possessivity in South Slavic Languages: Synchronic and Diachronic Perspectives*, red. N. Motoki, Sapporo 2011 (język macedoński); F. Lipovšek, *The meaning of EPCs: Possessive dative and possessive locative juxtaposed*, [w:] *The Grammar of Possessivity in South Slavic Languages: Synchronic and Diachronic Perspectives*, red. N. Motoki, Sapporo 2011; F. Lipovšek, *O zgradbah eksogene svojilnosti*, „Jezik in slovstvo” 1, 2007 (język słoweński); S. Milenkovska, *Possessor and possessum as arguments of the nonpossessive predicate realized as nominative and accusative NPs in possessive relation body/body part (Macedonian~Pol-*

na mocy realnych związków pomiędzy określonymi jednostkami rzeczywistości pozajęzykowej. Związki te mogą być trwałe, jak relacja część~całość, relacja pokrewieństwa (*posesja inherentna, neotuđiva posvojnost, inalienable, inherent, intimate possession*), lub nietrwałe, tymczasowe, wynikające np. z chwilowego użytkowania jakiegoś przedmiotu, zajmowania jakiejś przestrzeni czy miejsca (*posesja dyspozycyjna, otuđiva posvojnost, alienable possession*). Należy dodać, że possessor prototypowo jest istotą ludzką i w przeważającej liczbie konstrukcji wyrażany jest za pomocą zaimka osobowego.

Celownikowe konstrukcje dzierżawcze są przez wielu badaczy analizowane w kontekście innych sposobów wyrażania relacji posiadania: konstrukcji atrybutywnych czy posesywności predykatywnej, trzeba bowiem zaznaczyć, że celownik dzierżawczy zawsze może być zastąpiony innym środkiem niosącym znaczenie posiadania. Lj. Mitkovska podkreśla tu odmienny sposób konstruowania tej samej sytuacji. W przypadku celownika dzierżawczego sytuacja przedstawiana jest z punktu widzenia possessor, a w przypadku pozostałych środków — possessum⁶. Kwestię wyboru przez nadawcę danej konstrukcji dzierżawczej porusza B. Kuna. Twierdzi, że nadawca, wybierając między dwoma konstrukcjami posesywnymi: celownikową (zewnętrzną) lub atrybutywną (wewnętrzną), decyduje, czy possessor będzie, czy nie będzie postrzegany jako uczestnik sytuacji⁷.

Warstwa stylistyczna jest także wymieniana jako istotny element w wyborze określonej konstrukcji dzierżawczej. J.S. Levine, porównując rosyjskie posesywne konstrukcje celownikowe z dopełniaczowymi, wspomina o nieznaczącej różnicy semantycznej i stylistycznej pomiędzy nimi. Zdania z celownikiem uznaje za kolokwialne, z dopełniaczem zaś za neutralne stylistycznie⁸. Nacechowanie stylistyczne podkreśla też L. Hudeček⁹, co jest, zdaniem autorki, powodem utrzymania w języku alternatywnych środków wyrażania posiadania.

Liczni badacze jako cechę odróżniającą dativus possessivus od innych środków posesji uważają wniesienie dodatkowych treści przez konstrukcję z celownikiem — nacechowania emocjonalnego¹⁰. Konstrukcje z celownikiem oprócz informacji o przynależności przedmiotu do posiadacza wyrażają subiektywny stosunek posiadającego do posiadanego i sytuacji, jakiej podlega, podczas gdy

ish), [w:] *The Grammar of Possessivity in South Slavic Languages: Synchronic and Diachronic Perspectives*, red. N. Motoki, Sapporo 2011 (język macedoński i polski).

⁶ Lj. Mitkovska, *op. cit.*, s. 83.

⁷ B. Kuna, *op. cit.*, s. 127.

⁸ J.S. Levine, *On the dative of possession in contemporary Russian*, „The Slavic and East European Journal” 28, 1984, nr 4, s. 494.

⁹ Hudeček pisze o celowniku: „on je u hrvatskome književnom jeziku, kao i u suvremenome standardnom jeziku, rjeđe, stilski obojeno sredstvo i [...] upravo zbog te stilske obojenosti i jasne funkcionalne određenosti zadržao svoju punu funkciju i uporabni opseg”, s. 229. L. Hudeček, *Izricanje posvojnosti u hrvatskome jeziku do polovice 19. stoljeća*, Zagreb 2006.

¹⁰ B. Kuna, *op. cit.*; J.S. Levine, *op. cit.*; Lj. Šarić, *On the semantics of the „dative of possession” in Slavic languages: An analysis on the basis of Russian, Polish, Croatian/Serbian and Slovenian examples*, „Glossos” 3, 2002, <http://seelrc.org/glossos/issues/3/saric.pdf>.

inne konstrukcje dzierżawcze są nacechowane neutralnie i obiektywnie przedstawiają sytuację. Językoznawstwo kognitywne używa tu pojęcia *affectedness*, co można rozumieć jako doznawanie skutków akcji bądź objęcie tymi skutkami, w tym przypadku possessora kodowanego celownikiem. W różnych językach warunek ten jest realizowany w różnym stopniu oraz odmiennie konwencjonalizowany.

W posesyjnych konstrukcjach celownikowych posiadający pełni semantyczną funkcję doznającego, possessor doznaje straty lub zysku¹¹ poprzez pozytywną lub negatywną zmianę, jakiej podlega possessum. W sytuacjach, w których zmiany nie można jednoznacznie uznać za „złą” lub „dobrą”, celownik sugeruje, że jest ona pożądana lub niepożądana, np. *Adam ufarbował Ewie sukienkę*¹².

Objęcie possessora skutkami akcji, której podlega possessum, jest zdaniem Levine’a czynnikiem decydującym o wyborze przez nadawcę właśnie konstrukcji z celownikiem. Autor zaznacza przy tym, że wspólną cechą dzierżawczych konstrukcji celownikowych jest to, że nadawca postrzega possessum jako ważne dla possessora¹³.

Lj. Šarić, badając celownik dzierżawczy w języku rosyjskim, polskim, serbskim/chorwackim i słoweńskim¹⁴, zauważa, że w poszczególnych językach jest inny udział konstrukcji malefaktywnych względem benefaktywnych, np. w języku rosyjskim celownik dzierżawczy występuje głównie ze znaczeniem straty, natomiast w serbskim/chorwackim równie częste jest znaczenie benefaktywne lub w ogóle brak dodatkowego znaczenia poza znaczeniem posiadania¹⁵. Nawiązując do badań E. Dąbrowskiej¹⁶ nad sferą osobistą (*personal sphere*)¹⁷, Šarić twierdzi dalej, że objęcie skutkami akcji possessora jest większe w przypadku sytuacji obrazujących stratę lub zniszczenie possessum niż w przypadku działania lub stanu „neutralnego”. Istotną rolę odgrywa tu też wartość semantyczna possessum. Im bliżej jest on centrum sfery osobistej possessora, tym bardziej objęty jest skutkami akcji. Obiekty posiadane znajdujące się w centrum (np. części ciała, ubrania, w które osoba jest ubrana, przedmioty osobiste lub związane ze sferą intymną, np. pamiętnik, łóżko) nie muszą podlegać negatywnemu działaniu, aby posses-

¹¹ Brodowska, omawiając polskie historyczne celownikowe formy niezwiązane w celowniku korzyści (*dativus commodi*), łączy cztery znaczenia: korzyści, względu, przeznaczenia i posiadania, natomiast *dativus possessivus* to dla niej pozostałość reliktywów *dat. commodi*. M. Brodowska, *op. cit.*, s. 15.

¹² A. Wierzbicka, *The Semantics of Grammar*, Amsterdam-Philadelphia 1988, s. 402.

¹³ J.S. Levine, *op. cit.*, s. 498.

¹⁴ Badanie korpusowe Šarić przeprowadza jedynie dla języka serskiego/chorwackiego i rosyjskiego.

¹⁵ Lj. Šarić, *op. cit.*, s. 9–10.

¹⁶ E. Dąbrowska, *Cognitive Semantics and the Polish Dative*, Berlin 1997.

¹⁷ Sfera osobista jest to abstrakcyjna strefa danej jednostki, obejmująca osoby, przedmioty i pojęcia abstrakcyjne w ten sposób, że działania dokonane na tych elementach dotyczą także tej jednostki (por. S. Daković, *Koncepcja sfery wpływów w analizie celownika*, „Slavica Wratislaviensia” CLIV, red. J. Wołczuk, Wrocław 2011, s. 87–99).

sor objęty był skutkami akcji. Jak pisze Dąbrowska, mogą być włączone w akcję w sposób ogólny. Z kolei elementy z peryferium sfery osobistej (przedmioty nieosobiste należące lub używane przez possessora, np. gazeta, miejsce parkingowe, ogrodzenie podwórka) muszą podlegać zmianie stanu lub lokalizacji, aby można było w języku polskim użyć konstrukcji celownikowej¹⁸.

Dla interpretacji, czy dany czasownik ma znaczenie pozytywne czy negatywne, istotny jest też kontekst. Levine uważa, że tylko kilka czasowników ma znaczenie działania inherentnie pozytywnego lub negatywnego¹⁹. Podkreśla przy tym udział dynamicznych czasowników w budowaniu omawianych struktur dzierżawczych²⁰, co jednak nie jest cechą uniwersalną i pomiędzy poszczególnymi językami występują pod tym względem różnice.

W języku chorwackim celownik dzierżawczy występuje także z predykatem imiennym. Kuna podkreśla brak semantycznej różnicy pomiędzy celownikiem przy predykatie imiennym a przy innym czasowniku w konstrukcji niezwiązanej²¹. Łącznik, czasownik *biti*, wyraża jedynie relację między possessorem (w celowniku) i possessum (w mianowniku), nie ma tu natomiast mowy o rekcji. Różnic upatruje tylko na poziomie składni²².

Jak stwierdza Šarić, w języku chorwackim zakres użycia celownika dzierżawczego jest szerszy niż w innych językach słowiańskich²³. Poniższa analiza stanowi próbę zweryfikowania tej tezy w stosunku do języka polskiego. Wychodząc od materiału chorwackiego, zbadam możliwość użycia polskiego dativu possessivus w odpowiednich zdaniach. Postaram się ustalić różnice i podobieństwa pomiędzy zakresami użycia celownika dzierżawczego w obu językach w oparciu o możliwość użycia ekwiwalentów. Zwrócę przy tym uwagę, w jaki sposób znaczenie possessum i czasowników wpływa na użycie polskiego odpowiednika. Zbadam też, jakie inne czynniki mogą mieć wpływ na różne zakresy użycia tego wykładnika relacji posiadania.

Badanie przeprowadzę na materiale zaczerpniętym ze współczesnej powieści Slobodana Novaka *Mirisi, zlato i tamjan*²⁴, traktując ją jako pewien wycinek rzeczywistości językowej. Polskie odpowiedniki badam w dwojaki sposób. Po

¹⁸ E. Dąbrowska, *op. cit.*, s. 20.

¹⁹ J.S. Levine, *Remarks on the pragmatics of the inalienable dative in Russian*, [w:] *Case in Slavic*, red. R.D. Brecht, J.S. Levine, Columbus 1986, s. 449.

²⁰ *Ibidem*, s. 447.

²¹ B. Kuna, *op. cit.*, s. 108–109.

²² Tematyce relacji posesywnej w obrębie konstrukcji imiennych w języku serbsko-chorwackim pracę poświęciła I. Sawicka. Konstrukcje imienne z celownikiem traktuje ona jako diatezę konstrukcji z czasownikiem „imati”, którą uważa za kryterium odróżniające struktury posesywne od lokatywnych. Ponadto opisuje relacje kombinowane: posesywno-lokatywne (np. *Njemci su nam za petama*) lub imiennie-posesywne (np. *Šesnaest ti je godina samo*). I. Sawicka, *Problematyka predykcji imiennej na przykładzie języka serbsko-chorwackiego*, Wrocław 1979, s. 94, 95.

²³ *Ibidem*, *passim*.

²⁴ Materiał chorwacki badam na podstawie zamieszczonego w korpusie Hrvatski jezični korpus (<http://riznica.ihjj.hr>) tekstu książki, tylko pomocniczo odwołując się do wersji druko-

pierwsze, opieram się na tłumaczeniu powieści na język polski, dokonanym przez Danutę Ćirlić-Straszyńską (dalej Ć.S.), zakładając, że przekład odzwierciedla językową normę zwyczajową, wspartą odpowiednią kompetencją językową tłumaczki co do języka wyjściowego. Ponadto, świadoma specyfiki tłumaczeń literackich, odwołuję się również do własnej kompetencji językowej, podając alternatywne odpowiedniki zaproponowanych przez tłumaczkę konstrukcji, konsultując je z innymi rodzimymi wykształconymi użytkownikami języka polskiego oraz konfrontując z polskim materiałem językowym zawartym w Internecie. W analizie polskich odpowiedników podaję więc niekiedy dwie wersje — tłumaczoną przez Ćirlić-Straszyńską oraz własną, jeśli użycie odpowiednika celownikowego uznaję za możliwe w danym zdaniu. W związku z tym przytaczając dane ilościowe, podaję dwie liczby dla polskich odpowiedników — pierwsza to liczba możliwych użyć celownikowego odpowiednika, druga zaś jest liczbą celownikowych odpowiedników w tłumaczeniu Ćirlić-Straszyńskiej. Ich porównanie pozwala odnieść się do zagadnień przekładu.

Ze względu na określone możliwości wyszukiwania w korpusie, omawiane tu przykłady będą ograniczać się do possessora wyrażonego zaimkiem osobowym²⁵. Takich jednostek odnalazłam w korpusie 122.

W badanym materiale tylko w czterech przypadkach possessor nie jest osobowy (dwukrotnie jest to przedmiot, a jednokrotnie — część ciała oraz zwierzę), np. *Zvona su mu plehnata. / Jego dzwony są z blachy*. Possessum w przypadku zdania z possessorem zwierzęciem (*pjetao*) jest częścią jego ciała, w pozostałych zdaniach to rzeczy lub pojęcia abstrakcyjne. Przy tym ani jedno polskie tłumaczenie Ćirlić-Straszyńskiej nie zawiera celownika dzierżawczego.

Lista leksemów, które denotują possessum jest w j. chorwackim praktycznie nieograniczona, stwierdza Kuna²⁶. W badanym przeze mnie materiale największa liczba grup imiennych w roli possessum oznaczała ciało, organizm lub jego część nazywającą organ wewnętrzny lub zewnętrzny (69 zdań). Stanowi to 56% całego materiału. Taką stałą przynależność, jak pisałam, określa się mianem relacyjnej czy inherentnej. Do relacji inherentnej można również zaliczyć sytuację, gdy possessum jest funkcją organizmu, wytworem tej funkcji lub procesem przebiegającym w organizmie, a także gdy przedstawia sferę psychiczną lub duchową possessora (19 zdań). Kolejna wyróżniona grupa obejmuje possessum oznaczające postawy lub działalność człowieka (4 zdania). Również imię i nazwisko jest nieodłącznym elementem związanym z człowiekiem (3 zdania).

Celownika dzierżawczego w języku chorwackim używa się też do wyrażania relacji z innymi ludźmi, które również zaliczane są do posesji inherentnej. Tutaj

wanej: *Mirsi, zlato i tamjan*, Zagreb 1997. Polskie odpowiedniki odnajduję w drukowanej wersji powieści *Mirra, kadzidło i zloto* w tłum. D. Ćirlić-Straszyńskiej, Warszawa 1971.

²⁵ Jak twierdzą badacze (np. L. Hudeček, *op. cit.*, s. 231), possessor w języku chorwackim z reguły jest wyrażony zaimkiem osobowym w formie enklitycznej, bardzo często w pierwszej osobie (B. Kuna, *op. cit.*, s. 181).

²⁶ B. Kuna, *op. cit.*, s. 179.

wyodrębniłam dwie podgrupy semantyczne. Pierwsza dotyczy sytuacji, w której possessum i possessora łączą więzy krwi (8), druga, gdy mowa jest o relacji społecznej, zwłaszcza o podwładności czy innym typie zależności (4)²⁷.

Semantyczna klasa obiektów materialnych w roli possessum pojawiła się w badanym materiale 15 razy, z czego 6 oznacza części aktualnie noszonego stroju, a 9 — przedmioty z najbliższego otoczenia possessora oraz przestrzeń, w której przebywa lub która jest jego własnością. Reprezentuje ona typ posesji dyspozycyjnej, gdyż oznacza związki zbywalne.

Possessum występuje niekiedy w wyrażeniach przyimkowych, często o charakterze lokatywnym, np. *za leđima mu visi kuka za vješanje koječega*. Przytoczony przykład dowodzi, że sfera wpływów possessora może też obejmować bezpośrednie otoczenie possessum.

Analizując polskie odpowiedniki chorwackich konstrukcji celownikowych, można spostrzec, że największa zgodność co do konstrukcji dotyczy grupy najliczniejszej, czyli tej, w której possessum oznacza ciało lub jego część. Możliwych celownikowych odpowiedników odnotowałam 60, natomiast Ćirlić-Straszyńska używa ich w 49 zdaniach.

- 1) ...tresla **mu** se koža na obrazima... /...držala **mu** skóra na twarzy... (Ć.S.)
- 2) ...vrti **mi** čašu ispred nosa... /...kręci **mi** kieliszkiem pod nosem... (Ć.S.)
- 3) ...namjestio **mi** ruku pod golubičin trbuh... /...wsunął **mi** dłoń pod brzuch gołębicy... (Ć.S.)

Najczęściej mowa jest o organach zewnętrznych (np. *oko, nos, uho, koža, obrve, čelo, ruka, ramena, noga, koljeno, glava, leđa*), a tylko w dziewięciu przypadkach possessum denotowało organ wewnętrzny (np. *želudac, mjehur, crijeva, glasnice, kora moždana*).

Pięć razy odpowiednikiem chorwackiej konstrukcji celownikowej była polska konstrukcja z czasownikiem „mieć”. We wszystkich tych przypadkach w zdaniach języka wyjściowego pojawił się czasownik „biti”, głównie jako łącznik orzeczenia imiennego.

- 4) Oči su **ti** od plača kao dvije kolorabe! / Oczy **masz** od płaczu jak dwie dynie! (Ć.S.)
- 5) Fišćam (...) jer **mi** je začepljen nos! / Fiszczę (...) bo **mam** zapchany nos! (Ć.S.)

Tłumaczka ponadto siedem razy użyła zaimka dzierżawczego, natomiast czterokrotnie pominęła wykładnik dzierżawczości.

²⁷ P. Kockelman mówi również o sieci społecznej jako o rodzaju posesywnej relacji inherentnej. P. Kockelman, *Language, Culture, and Mind: Natural Constructions and Social Kinds*, Cambridge 2010, s. 24.

Struktury z possessum jako funkcją organizmu oraz jego wytworem czy produktem, także pod postacią rzeczownika abstrakcyjnego (np. *funkcije, živci, plinovi, suze, glas, pogled, vidno polje, snovi, misli*) w trzynastu przypadkach mogą mieć polski odpowiednik celownikowy, jednak Ćirlić-Straszyńska używa tylko trzech odpowiedników celownikowych, w pozostałych zdaniach używając dopełniacza dzierżawczego bądź opuszczając wykładnik posesji. Celownika w tej grupie właściwie nie można było zastosować tylko w zdaniach z orzeczeniem imiennym, które w tłumaczeniu Ćirlić-Straszyńskiej mają odpowiednik z czasownikiem „mieć”:

6) ...a živci su **joj** osim toga takvi još odma... odma... terine utrobe! / ...a poza tym takie ona **miała** nerwy już odko... odkolebki! (Ć.S.)

Gdy possessum desygnuje ducha czy duszę possessora, rozumianą jako nieśmiertelny pierwiastek w possessorze, obecny także po jego śmierci, chorwacki celownik Ćirlić-Straszyńska zamienia rzeczownikiem lub zaimkiem dzierżawczym w dopełniaczu, np.

7) Duh **joj** odonda baulja samo po krivo izlomljenim predjelima iz mlađih dana... / Teraz duch **Madony** błądzi wśród krzywych zwierciadeł młodzieńczych dni... (Ć.S.) / Od wtedy dusza **jej** błądzi tylko wśród krzywych zwierciadeł młodzieńczych dni. (tłum. własne)

8) Da **mu** duh ne luta. / Żeby dusza **zmarłego** nie błądziła. (Ć.S.) / Żeby **mu** dusza nie błądziła. (tłum. własne)

Zamiana celownika rzeczownikiem pojawia się tylko w przypadku tego possessum. Można ten zabieg uznać za wyrażanie specyficznego stosunku wobec zmarłych, wyrażanie poszanowania²⁸. Z kolei wydaje się, że polskie tłumaczenia z celownikiem mają pewne nacechowanie stylistyczne, mianowicie są bardziej poetyckie niż zdania z innymi wykładnikami posesji.

W polu semantycznym związanym z ludzką działalnością i postawami na cztery zdania — dwa zawierają orzeczenie imienne. Tu odpowiednikiem tłumaczeniowym jest zaimek dzierżawczy, np.

9) Kada **mu** je već postao beznadan otpor... / Gdy **jego** opór stał się całkiem beznadziejny... (Ć.S.)

10) Tko će vjerovati da **nam** je to naša zajednička sudbina uvijek... / Kto uwierzy, że to **nasz** wspólny los na zawsze... (Ć.S.)

W zdaniu 10. w języku chorwackim posesywność wyrażona jest za pomocą aż dwu środków: zaimka dzierżawczego oraz celownika dzierżawczego. Polski ekwi-

²⁸ Czy jest to osobisty stosunek tłumaczki, czy rys kulturowy, można by odpowiedzieć po bardziej szczegółowych badaniach nad podobnymi kontekstami.

walent uwzględnia tylko jeden wykładnik posesji. D. Kučanda²⁹ właśnie zdania z dwoma wykładnikami relacji dzierżawczej traktuje jako dowód, że oba środki nie pełnią tej samej funkcji, gdyż podważyłoby to zasadę ekonomii językowej³⁰.

Oba zdania z orzeczeniem werbalnym mogą mieć odpowiednik celownikowy, jednak tłumaczka używa go tylko raz, np.

11) ...*ali onda nemoj reći da **mi** je skoknuo standard.* / ...*ale w takim razie nie mów, że nagle wzrosła **moja** stopa życiowa (Ć.S.)*. / ...*ale w takim razie nie mów, że **mi** nagle wzrosła stopa życiowa.* (tłum. własne)

Gdy possessum oznacza imię lub nazwisko possessora, możliwe staje się użycie trzech odpowiedników celownikowych na trzy wyjściowe konstrukcje chorwackie. W tłumaczeniu Ćirlić-Straszyńskiej tylko jedno zdanie zawiera celownik.

12) *Kako **ti** je ime?* / *Jak **ci** na ime?*

W przytoczonym zdaniu został użyty utarty zwrot z potocznej warstwy języka, który można uznać za przestarzały. Użycie polskiego celownika w tym odpowiedniku związane jest więc nacechowaniem stylistycznym.

Jak pisałam, possessum może być też człowiek — krewny, powinowaty lub inna związana z possessorem osoba połączona zależnością społeczną lub inną, np. w sytuacji sprawowania opieki nad kimś. W przypadku związków rodzinnych najczęściej pojawiały się rzeczowniki *žena*, *supruga*, *sin*, *otac*. Tutaj celownikowy odpowiednik może być użyty 5 razy, lecz tłumaczka korzysta z tego środka tylko raz, np.

13) *Prva žena, koja je tamo spavala, umrla **mi** je prije osamnaest dana...* / *Pierwsza żona, która tam sypiała, umarła **mi** osiemnaście dni temu...* (Ć.S.)

Pozostałe trzy zdania, w których nie może wystąpić celownik, a pojawia się zaimek dzierżawczy, w zdaniu wyjściowym i docelowym zawierają predykaty imienne.

W przypadku czterech zdań, w których wyrażona jest relacja zależności osób niespokrewnionych, w dwóch zdaniach tłumaczka użyła celownikowego wykładnika dzierżawczości:

14) *Umrít će **ti**, znaš!* / *Umrze **ci**, wiesz!* (Ć.S.)

15) *Tko **meni** gospodar, ja **njemu** sluga!* / *Kto **moim** panem, **temu** jestem slugą!* (Ć.S.) *Kto mi panem, temu jestem slugą; Kto mi panem, temu ja slugą!* (tłum. własne)

²⁹ D. Kučanda, *What is the dative of possession?*, „Suvremena lingvistika” 41/42, 1996, s. 326.

³⁰ I. Palić, *Dativ u bosanskoj jeziku*, Sarajevo 2010, s. 106.

W zdaniu 14. mowa jest o opiece nad starszą osobą, w pozostałych trzech zaś o relacji podwładności, podporządkowaniu. W tych ostatnich dopuszcza się użycie celownika tylko w utrwalonej w języku archaicznej konstrukcji³¹, jak np. w zdaniu 15. Zdania te zawierają orzeczenie imienne, a celownik mógł być tu użyty ze względu na stylizację i ekspresywność.

Possessum jako rzecz wyznacza kolejną odnotowaną grupę. W czterech zdaniach jest to element przebrania lub noszonego stroju³² (*krila, kruna, cipele, košulja*) i we wszystkich możliwe było użycie konstrukcji dzierżawczej, jednak w tłumaczeniu Ćirlić-Straszyńskiej tylko jedno zdanie zawierało celownik:

16) *Nisam to smio pokazati, ali **mi** se ipak kruna na glavi naherila... / Nie mogłem dać tego po sobie poznać, ale korona przekrzywiła **mi** się na głowie...* (Ć.S.)

17) *Krila su **mi** se neželjeno njihala / Skrzydła kołysały się same, wbrew **mojej** woli.* (Ć.S.) / *Skrzydła kołysały **mi** się mimowolnie.* (tłum. własne)

W zdaniach, w których possessum to ruchomy przedmiot z otoczenia possessor'a (np. *pismo, čaša, stol*), trudno jest określić, czy jest to posiadanie stałe czy czasowe użytkowanie przedmiotu. Informację taką można uzyskać dopiero z szerokiego kontekstu. Do grupy oznaczającej posesję dyspozycyjną należą też miejsca przebywania possessor'a, jak dom, pokój (np. *kuća, soba*) oraz ich integralne części (np. *vrata, prozor*). W tej grupie wszystkie dziewięć chorwackich konstrukcji celownikowych mogą mieć polskie odpowiedniki celownikowe, lecz tłumaczka używa tylko czterech celowników dzierżawczych.

18) *Zaškiljio sam doduše usput uzgor prema njemu, da **mi** ne bi zavirivao u pismo... / Mimochodem spojrzałem koso na gościa, żeby **mi** nie zaglądał do listu...* (Ć.S.)

19) *Anđele moj čuvaru, izagnaj **mi** iz kuće vješticu i Belzebuba! / Aniele Stróżu mój, wygnaj **mi** z domu wiedźmę i Belzebuba!* (Ć.S.)

20) *Čitao ju je jer **mu** se nekako našla na stolu... / Wziął tę książkę do ręki, bo po prostu znalazła się na **jego** biurku...* (Ć.S.) / *Czytał ją, bo jakimś sposobem znalazła **mu** się na biurku...* (tłum. własne)

³¹ Jak twierdzą Golovačeva i in., celownik dzierżawczy we wszystkich językach słowiańskich ma patynę archaizmu. Sawicka zaś, odnosząc się do konstrukcji imiennych z celownikiem, pisze, że jeśli wziąć pod uwagę całość Słowiańszczyzny, to jest to forma relikтовая albo uwikłana w szersze konteksty. A.V. Golovačeva et al., *Kategorija posessivnosti v slavânskîh i balkanskîh âzykah*, Moskwa 1989; Sawicka, *op. cit.*, s. 82.

³² Konstrukcje z celownikiem używane są też, gdy possessum jest częścią nienoszonej aktualnie garderoby, jednak bliższe centrum sfery osobistej są konstrukcje z ubraniem, które possessor ma na sobie, gdyż kulturowo postrzegane jest jako ekstensja ciała posiadacza. Kučanda (*op. cit.*, s. 328) nie ma racji, pisząc, że dzierżawcza konstrukcja celownikowa może być w języku polskim użyta tylko wobec ubioru aktualnie noszonego. Na przykład ze zdania: *Janek zniszczył mi buty*, bez szerszego kontekstu trudno w ogóle wywnioskować, czy podmiot — Janek zniszczył je, gdy miał je na sobie possessor, Janek, czy żaden z nich.

21) *Provalit ću joj u sobu, i to će je izbezumiti. / ...wystarczy, że do niej wpadnę, a już zemdleje. (Ć.S.) / Wparuję jej do pokoju i to ją rozwścieczy.* (tłum. własne)

Podsumowując, na 122 chorwackie zdania z celownikiem o funkcji dzierżawczej aż 98 polskich może mieć analogiczny odpowiednik (80%). Większość zdań, w których nie mógł być użyty polski celownik, zawierała w języku wyjściowym orzeczenie imienne³³. W materiale polskim orzeczenie imienne z celownikiem w roli possessora wystąpiło tylko w skostniałych, stylizowanych konstrukcjach.

Co ciekawe, w tłumaczeniu Ćirlić-Straszyńskiej odnotowałam tylko 62 konstrukcje z celownikiem dzierżawczym (51%). Procentowo najwięcej tych konstrukcji tłumaczka użyła w grupie, w których possessum desygnowało ciało lub jego część (71%). Tak duży odsetek nie pojawia się już w żadnej grupie semantycznej. Z kolei, gdy weźmiemy pod uwagę zdania, w których poprawne byłoby użycie celownika dzierżawczego, lecz tłumaczka wybrała jednak inny środek bądź pominięła wykładnik dzierżawczości, to okazuje się, że równie liczne są pozostałe grupy — na przykład grupa, w której possessum to przedmiot, dusza oraz imię daje 100% zgodności konstrukcji. W niektórych grupach semantycznych brak polskiego wykładnika w celowniku wynikał z tego, że w zdaniu wyjściowym obecne było orzeczenie imienne (np. grupa, w której possessum oznaczało osoby w stosunku podwładności).

Trudno jest we wszystkich przypadkach ustalić, dlaczego niektóre konstrukcje tłumaczka przełożyła, używając innego środka, czy też pomijając wykładnik posesji. Tłumaczenie artystyczne kieruje się swoistymi zasadami, w których istotną rolę odgrywa odbiór tekstu i jego walory stylistyczne, stąd dopuszczalna jest pewna swoboda. Niemniej *dativus possessivus* poza samym wyrażeniem posesji niesie również ładunek emocjonalny, informację o zaangażowaniu possessora w akcję, którą objęte jest possessum. Usunięcie go z tekstu docelowego zuboża sytuację z tekstu wyjściowego, jeśli ta emotywność nie jest zastąpiona innymi środkami.

Kilka przypadków zamiany badanej konstrukcji przez tłumaczkę starałam się wyjaśnić powyżej. Poza aspektami stylistycznymi istotne mogło być poczucie redundancji semantycznej w niektórych kontekstach czy też uwzględnienie normy zwyczajowej, np. w zdaniu: *Osim toga, žena mi putuje u ponoć... / Poza tym żona wyjeżdża o północy...* (Ć.S.), gdyż w języku polskim często jest opuszczany wykładnik dzierżawczości w odniesieniu do nazw członków najbliższej rodziny, co Sawicka wyjaśnia wbudowaniem w te wyrazy relacji inherentnej, bez potrzeby jej aktualizacji³⁴. Również wspomniana wcześniej zamiana celownika

³³ Jak pisze Kuna (*op. cit.*, s. 106–107), we współczesnym języku chorwackim w konstrukcjach dzierżawczych równie często pojawia się czasownik „biti”, jak też „imati”.

³⁴ I. Sawicka, *op. cit.*, s. 82–83.

dzierżawczego rzeczownikiem, w przypadku gdy possessor desygnuje zmarłego, może świadczyć o rysie kulturowym — nakazie szanowania zmarłej osoby.

Mniejsza liczba konstrukcji celownikowych w tłumaczeniu Ćirlić-Straszyńskiej może być także związana z jej większym nacechowaniem stylistycznym w języku polskim. Na dodatkowe nacechowanie stylistyczne niektórych zdań, np. ich poetyckość, zwracali uwagę polscy respondenci, do których wycucia językowego odwoływałam się, badając możliwość użycia rodzimych ekwiwalentów.

Tłumaczka w przekładzie często ucieka się do neutralnych środków wyrażania posesji jako, w jej ocenie, lepiej oddających tłumaczoną sytuację, co może mieć związek z większym upowszechnieniem stylu potocznego w Chorwacji, który obecny jest zarówno w mediach, urzędach, jak i wśród wykładowców na uczelniach. Norma języka literackiego w Polsce jest ustalona i bardziej respektowana. Język literacki rzadziej przeplata się z warstwą potoczną, niż ma to miejsce w Chorwacji, chociaż tendencja ta wydaje się nasilać także w języku polskim. Nacechowanie stylistyczne może sprawiać, że polska posesywna konstrukcja z celownikiem zarezerwowana jest tylko dla szczególnych kontekstów, podczas gdy w Chorwacji stosuje się ją powszechniej. Sprawdzając omawiane polskie konstrukcje w źródłach internetowych, odnotowałam, że pomimo iż celownik mógł wystąpić z danym possessum, to frekwencja wystąpień zaimka dzierżawczego dla analogicznych czasowników i possessorów była znacznie większa.

Jak już pisałam, badacze dowodzą, że znaczenie czasownika jest istotnym czynnikiem decydującym o użyciu konstrukcji celownikowej, czasownik bowiem oznacza stan lub działanie, jakiemu podlega possessum, dotykając w pewien sposób także possessor. Niektórzy przytaczani wyżej autorzy uważają, że rodzaj tego działania skorelowany jest z pewną grupą semantyczną possessum. Analizując znaczenie czasowników, staram się zbadać, czy znaczenie czasownika mogło mieć wpływ na użycie w polskich tłumaczeniach takiej, a nie innej konstrukcji.

W materiale wystąpiły czasowniki zarówno dynamiczne (np. *oblizati*, *priti-snuti*, *poskakivati*, *prati se*, *izagnati*), jak i statyczne (np. *nedostajati*, *zaudarati*, *smrdjeti*, *ozepsti*, *visiti*, *jenjavati*, *lijeskati se*, *svjetlucati*, *naći se*). Czasowniki dynamiczne stanowiły jednak zdecydowaną większość.

Znaczenie czasowników było zróżnicowane. Część z nich w swoim znaczeniu informuje o działaniu negatywnym (np. *razbiti*, *kvariti*, *umrijeti*), a część o pozytywnym (np. *popraviti*), lecz dla przeważającej liczby konstrukcji znaczenie korzyści lub straty czytelne jest tylko w kontekście. Największa liczba sytuacji nakreślonych przez badane zdania ma wydźwięk neutralny, tj. trudno im przypisać korzystne lub niekorzystne działanie, jakim objęte jest possessum i possessor, np. ... *a obrve su joj poskakivale i sudarale se iznad nosa*; *Doktor mi stiće nadlakticu*; *Stric [...] obliže mi obraze i izbode brkovima nos*. Często nawet szeroki kontekst nie jest w stanie przesądzić o tym, czy possessor doznaje zysku lub straty w związku z tym działaniem. W żadnej grupie semantycznej wyzna-

czanej przez *possessum* nie przeważało zdecydowanie któreś z tych znaczeń, więc w materiale chorwackim trudno było skorelować pojawienie się celownika dzierżawczego z negatywnym działaniem na *possessum* i doznawaniem zysku lub straty przez *possessora*.

Przechodząc do polskich odpowiedników celownikowych — jak wcześniej wspomniałam — w grupie, w której *possessum* denotuje część ciała (*centrum sfery wpływów possessor*), odnotowałam w tłumaczeniach Ćirlić-Straszyńskiej i jednocześnie własnych najwięcej polskich odpowiedników z celownikiem dzierżawczym. Polski celownikowy odpowiednik mógł być użyty we wszystkich zdaniach oprócz tych z orzeczeniem imiennym³⁵. Dominowały tu znaczenia neutralne, jeśli chodzi o doznawanie przez *posesora* straty czy zysku. W grupie *possessum* najbardziej oddalonej od *centrum sfery wpływów*, tj. w grupie przedmiotów, również najwięcej było znaczeń neutralnych (10), trzy były zdecydowanie pozytywne i dwa negatywne.

Wyraźne znaczenie benefaktywne lub malefaktywne nie przekładało się w tłumaczeniu Ćirlić-Straszyńskiej na użycie celownika ani gdy chodzi o posesję inherentną, ani dyspozycyjną. Podobnie neutralność pod tym względem nie wpłynęła na niemożność użycia polskiego odpowiednika celownikowego w moich tłumaczeniach.

Wyniki badań dowodzą, że celownik dzierżawczy w języku polskim może być odpowiednikiem większości celownikowych konstrukcji chorwackich badanego materiału, z wyłączeniem konstrukcji imiennych (poza skostniałymi zwrotami). Może być użyty z czasownikami dynamicznymi i statycznymi, mając znaczenie zysku, straty oraz neutralne bez względu na typ *possessum* (*inherentne*, *dyspozycyjne*). Możliwość użycia tej formy nie oznacza jednak, że będzie ona typowym wykładnikiem posesji dla tej sytuacji. Czasem ograniczona jest do użycia nacechowanych stylistycznie lub zdecydowanie podkreślających rolę *possessor*a i jego związek z *possessum*. Istotny wydaje się tu cel, z jakim nadawca formuluje komunikat, dobierając dane środki językowe.

Jeżeli w języku polskim środek ten, chociaż możliwy do zastosowania, używany jest rzadziej, to może to sygnalizować, że bardziej nagłaśnia związek *possessor*a i *possessum* przez objęcie *possessor*a skutkami czynności dokonywanych na *possessum*. Czy ma to związek ze specyfiką kulturową, systemem wartości danej kultury, czy może zależy od rozwoju danego języka i jego normy — są to pytania, na które odpowiedzi można by szukać dopiero po zbadaniu obszerniejszego materiału językowego opartego na korpusie tekstów.

³⁵ Jak pisałam, w materiale chorwackim pojawiają się orzeczenia imienne z czasownikiem „*biti*” i „*postati*” w funkcji łącznika. W polskich odpowiednikach tłumaczeniowych konstrukcję tę zastępuje posesja wyrażona przez czasownik „mieć”, gdy *possessum* oznaczał część ciała i funkcje organizmu oraz zaimek dzierżawczy przy orzeczeniu imiennym, gdy *possessum* oznaczało postawy, relacje społeczne i związki krwi. Chociaż wszystkie wymienione typy *possessum* należą do posesji inherentnej, jednak dwa pierwsze znajdują się najbliżej *centrum sfery wpływów*. Trudno jednak uznać ten typ zamiany za regułę bez przeprowadzenia badań na większej liczbie przykładów.

Dativus possessivus u hrvatskom jeziku i njihovi poljski prijevodni ekvivalenti

Rezime

Članak sadrži analizu hrvatskih rečenica s posvojnim dativom i njihovih poljskih ekvivalenata. Istražuju se sličnosti i razlike u upotrebi ovih jezičnih elemenata. Naročita pažnja okrenuta je takvim čimbenicima kao što je semantička vrijednost posjedovanog, te glagola koji povezuju posjednika s posjedovanom. Zamjećuju se također razlike na stilističkom nivou.

Ključne riječi: *dativus possessivus*, dativ, posvojnost, poljski jezik, hrvatski jezik.

Dativus possessivus in Croatian and its Polish translation equivalents

Summary

The article includes analysis of sentences with possessive dative in Croatian and their Polish equivalents, investigating the similarities and differences of uses of those linguistic elements. I point out especially such factors as semantics of the possessum noun and verbs which connect possessor with possessum. I also note some differences on the stylistic level.

Keywords: *dativus possessivus*, dative case, possession, Polish language, Croatian language.